

PEDAQOJİ PSIXOLOGIYA
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

UOT 159.9

TƏLİM PROSESİNDƏ KOQNİTİV İNKİŞAF VƏ ONUN PROSESƏ TƏSİRİ

Nurəngiz Təfiq qızı Rzayeva

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Orcid: 0009-0003-9071-6861

E-mail: nurengiz.rzayeva@gmail.com

Acar sözlər: koqnitiv inkişaf, kiçik məktəbli, təlim, şagird, dərs.

Key words: cognitive development, junior high school, training, lesson, lesson.

Ключевые слова: когнитивное развитие, неполная средняя школа, обучение, урок, урок.

Pedaqoji psixologiyanın əsas sahələrindən biri olan təlim prosesi müasir təhsil üçün prioritet xarakter kəsb edir. Bu kontekstdə təhsil subyektlərinin öyrənmə prosesi və bu prosesə təkan verən amillər önəmli əhəmiyyətə malikdir. Bu amillər sırasında koqnitiv inkişaf anlayışı öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edir. Bu mənada müasir sistemdə təhsil müəssisələrinin qarşısında koqnitiv inkişafın formalaşdırılması məsələsi ibtidai məktəbdən başlayaraq önəmli vəzifəsi kimi durur. Çünki, burada uşağın meyilləri və qabiliyyətləri üzə çıxır, müəyyən obyektlərə və fəaliyyətlərə mənəvi inancları və ehtiyacları formalaşır. Nəzərə alsaq ki, dərs təlimin təşkilat formasıdır, o zaman məktəblilərin koqnitiv inkişafının formalaşmasının ilk növbədə dərs prosesində həyata keçirilməsinin zəruriliyi də aydın görünür. Təhsil fəaliyyətinin formalaşdırılması ibtidai məktəbin ən vacib vəzifələrindən biri olmaqla, kiçik məktəblinin koqnitiv fəaliyyətini artırmaq kontekstində daxili motivasiyasının formalaşması üçün əlverişli şərait yaradır. İbtidai məktəbdə yeni təhsil standartlarının tətbiqi istər-istəməz koqnitiv inkişafın formalaşdırılması prosesinin sosial əhəmiyyətini artırır. Bununla belə, koqnitiv inkişafın formalaşdırılmasının praktik olaraq həyata keçirilməsi, müasir texnologiyaların və metodik vasitələrin tədris prosesinə kifayət qədər tətbiq edilməməsi şagirdlərin fərdi inteqral təhsil kimi inkişafını tam və səmərəli şəkildə təmin edə bilmir. Kiçik yaşlı şagirdlərin fənnə marağı ən çox dərslərdə yaradıcı tapşırıqlardan istifadə edildikdə özünü göstərir. Onların yaradıcı fəaliyyətinin formalaşmasını təmin etmək üçün optimal şərt aşağıdakı tələblərə cavab verən sistemdə sistemli, məqsədyönlü təqdimatıdır. Bu mənada koqnitiv tapşırıqlar fənlərarası əsaslara əsaslanmalı və zehni xüsusiyyətlərin inkişafına kömək etməlidir; tapşırıqlar onların təqdim edilməsinin rəşional ardıcılığı nəzərə alınmaqla seçilməlidir; koqnitiv tapşırıqlar sistemi təfəkkürün səlisliyinin, təfəkkürün çevikliyinin, marağın, fərziyyə irəli sürmək və inkişaf etdirmək bacarığının formalaşmasına səbəb olmalıdır [2, s.39]. Təhsil prosesində fəaliyyət tipli texnologiyalardan istifadəni tələb edir. Ədəbiyyatın təhlili və müəllimlərin praktiki təcrübəsi əsasında ibtidai məktəbdə istifadə olunan koqnitiv inkişafı stimullaşdırmaq üçün aşağıdakı metodlar müəyyən edilə bilər:

1. Dizayn və tədqiqat texnologiyası. Məktəblilərin layihə-tədqiqat fəaliyyəti ümumi təhsil səriştələrini formalaşdırır. Məlumat, kommunikativ, sosial, həmçinin şagirdin aktiv idrak

prosesinə daxil edilməsinə kömək edir. Bu müddət ərzində özü öyrənmə problemini formalaşdırır, lazımi məlumatları toplayır, öyrənmə yollarını planlaşdırır. Problemi həll edir, nəticə çıxarır, fəaliyyətini təhlil edir. Layihə metodu uşaqların koqnitiv maraqlarını, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü, informasiya məkanında naviqasiya qabiliyyətini inkişaf etdirir. Layihə-tədqiqat texnologiyası şagirdləri maraqlandırmaya, onlara fəaliyyətlərinin əhəmiyyətini göstərməyə və özünə inamı aşılamaya, həmçinin valideynləri övladının məktəb işlərində iştirak etməyə cəlb etməyə kömək edir.

2. Oyun texnologiyaları. Məktəblilərin fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və intensivləşdirilməsinə əsaslanan pedaqoji texnologiyalar hesab edilə bilər. Oyun prosesində öyrənmə motivasiyası dəyişir, bilik gələcək üçün deyil, uşaqların birbaşa oyun uğurunu təmin etmək üçün əldə edilir. Hazırda oyuna marağın artması, bir tərəfdən, psixoloji-pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin inkişafı, problemlə öyrənmənin geniş tətbiqi ilə əlaqədarsa, digər tərəfdən, insanların sosial və iqtisadi ehtiyacları ilə əlaqədardır. Oyun psixoterapevtik təsir üsuludur. “İbtidai sinif uşaqları ilə aparılan oyun psixoterapiyasının əsas vəzifəsi tədris olunan dərslərdə biliklərin ən yaxşı şəkildə mənimsənilməsi və öyrənməyə xidmət etməkdir”. (4, s.5)

3. İnteqrasiya texnologiyası (inteqrasiya edilmiş dərslər). İnteqrasiya olunmuş dərslər kiçik yaşlı şagirdlərin koqnitiv maraqlarını aktivləşdirmək üsuludur. İnteqrasiya təhsilinin əsas tələblərindən biri məktəblilərin müstəqilliyinin rolunun artırılmasıdır. Çünki inteqrasiya həmişə öyrənilən materialın mövzusunu genişləndirir, geniş spektrli hadisələrin daha dərinlən təhlili və ümumiləşdirilməsi zərurətini doğurur. Hər hansı bir dərslərin aparılması üçün bilik, bacarıq və öyrənilən materialın başqa elmlər, digər tədris fənləri vasitəsilə təhlilinin nəticələrindən istifadə edilərsə, onu inteqrasiya olunmuş dərslər adlandırmaq olar. İnteqrasiya edilmiş dərslərin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı meyarlar fərqləndirilir: məktəblilərin koqnitiv yaradıcılıq fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, problemlə təlim vasitəsilə idraki marağın inkişafı; məktəblilərin müstəqil praktik fəaliyyətə cəlb edilməsi; müstəqil qərarlar qəbul etməkdə tədqiqatçılıq vərdislərinin və bacarıqlarının inkişafı; məktəblilərdə təbiətin bütövlüyü və inkişafı haqqında müasir təsəvvürlərin formalaşdırılması; sistemli təfəkkürün formalaşdırılması və anlayışların dərin şüurlu mənimsənilməsi [3, s.40].

4. Problemlə öyrənmə texnologiyası. Problemlə təlim şagirdlərin zehni fəaliyyətini aktivləşdirir, koqnitiv inkişafı formalaşdırır. Problemlə öyrənmə - təlimin məzmunu ilə təmsil olunan, şagirdin problemlə fəal qarşılıqlı əlaqəsinin müəllim tərəfindən təşkil edilmiş üsuludur. Bu müddət ərzində o, biliklərin ziddiyyətlərinə və onların həlli yollarına qoşulur, düşünməyi öyrənir, bilikləri yaradıcı şəkildə mənimsəyir. Problemlə vəziyyətin yaradılması yolu ilə məktəblilərin tədqiqat fəaliyyəti və koqnitiv maraqlarının inkişafı üçün şərait modelləşdirilir. Problemlə öyrənmə xüsusi motivasiya növünün - problemlilərin yaradılmasına əsaslanır. Problemlə təlim “kəşf” prinsipinə əsaslanır. Problemlə təlim problemlə situasiyanın yaradılması ilə başlayır. Problemlə situasiya – uşağın yaranmış reallıq hadisəsinin, faktın, prosesinin izahını bilmədiyi, ona məlum olan üsulla məqsədə çatma bilmədiyi zaman yaranan intellektual çətinliyi. Bu, onu izah etmək və ya hərəkət etmək üçün yeni üsul axtarmağa məcbur edir. Problemlə öyrənmənin nəticəsi kiçik yaşlı şagirdlərin müstəqil koqnitiv fəaliyyətində özünü göstərən fəal həyat mövqeyinin formalaşmasıdır. Bundan əlavə, axtarış, qiymətləndirmə, ünsiyyət bacarıqları və koqnitiv maraqlar inkişaf etdirilir. Tədqiqat fəaliyyətlərində iştirak uşaqların özünə inamını artırır və daha uğurlu təhsil almağa imkan yaradır.

5. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları. Bu texnologiyalar intellektual, yaradıcılıq qabiliyyətlərini və ibtidai məktəbdə çox vacib olan müstəqil şəkildə yeni biliklər əldə etmək bacarığını inkişaf etdirməyə imkan verir. Ona görə də ibtidai sinifdə informasiya texnologiyalarını tətbiq etmək lazımdır. Təcrübə göstərdi ki, bu, şagirdlərin dərəcə marağını əhəmiyyətli dərəcədə artırır, koqnitiv maraqların səviyyəsini artırır. Dərs materialının izahının və möhkəmlənməsinin yeni qeyri-adi üsullarından, xüsusən də oynaq formada istifadə məktəblilərin qeyri-ixtiyari diqqətini artırır, ixtiyari diqqətin inkişafına kömək edir. Kompüter proqramları müstəqilliyi öyrədir, özünə nəzarət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Kiçik yaşlı şagirdlər ev tapşırığına və hərəkətlərinin addım-addım təsdiqinə daha çox kömək tələb edir. Dərsdə İKT-dən istifadə aşağıda qeyd olunanlara imkan verir: öyrənmə üçün müsbət motivasiyanı artırmağa; şagirdlərin koqnitiv maraqlarını aktivləşdirmək; müstəqil fəaliyyət imkanlarını genişləndirmək; tədqiqat fəaliyyəti bacarıqlarını formalaşdırmaq; müxtəlif istinad sistemlərinə, elektron kitabxanalara və digər informasiya resurslarına çıxışı təmin etmək [3, s.43].

Kiçik yaşlı şagirdlərin koqnitiv fəaliyyəti üçün əlverişli emosional mühitin yaradılması təhsil prosesində idrak fəaliyyətinin inkişafı üçün vacib şərtlərdən biridir. Bu şərt öyrənmə funksiyalarının bütün kompleksini - tərbiyəedici, inkişafetdirici, tərbiyəedici və s.-ni birləşdirir. Dərsə marağa birbaşa və dolaylı təsir göstərir.

Problemin aktuallığı. Kiçik məktəblinin koqnitiv fəaliyyətini artırmaq onun daxili motivasiyasının formalaşması üçün əlverişli şərait yaradır və aktualdır.

Problemin elmi yeniliyi. Şagirdlərin təlim prosesində koqnitiv inkişafı və onun prosesə təsiri probleminin araşdırılması öyrənmənin müvəffəqiyyətini artırır və gələcək tədqiqatlar üçün yol açır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. İbtidai məktəbdə yeni təhsil standartlarının tətbiqi istər-istəməz koqnitiv inkişafın formalaşdırılması prosesinin sosial əhəmiyyətini artırır, bu da ibtidai məktəb müəllimləri və məktəblilər üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: Çinar-çap, 2002, 620 s.
2. Hübətova A.A. Kiçikyaşlı məktəblilərin koqnitiv inkişafında müəllim-şagird münasibətlərinin psixoloji aspektləri // Bakı Slavyan Universitetinin Elmi əsərlər: İctimai-siyasi elmlər seriyası, 2019, № 2, s.3 7-42.
3. Vəliyev M.V. İnkişaf və yaş psixologiyası: Universitetlərin psixologiya ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün dərs vəsaiti. Bakı: Elm, 2013, 297 s.
4. Hüseynov E.A. Oyun psixoterapiyası. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2024, 150 s.

Н.Т. Рзаева**Когнитивное развитие в процессе обучения и его влияние на процесс
Резюме**

В современной системе образования повышение интереса учебных субъектов к обучению является одним из приоритетных направлений. В этом смысле исследуемая проблема исходит из значимости познавательного развития в процессе обучения учащихся исходя из его содержания и содержания. В результате влияния развития на процесс создаются благоприятные условия для формирования познавательных интересов и внутренней мотивации.

N.T. Rzayeva**Cognitive development in the process of training and its influence on the process
Summary**

In the modern education system, increasing the interest of educational subjects in training is one of the priority directions. In this sense, the investigated problem is based on the importance of cognitive development in the learning process of students based on its content and content. As a result of the influence of development on the process, favorable conditions are created for the formation of cognitive interests and internal motivation.

Redaksiyaya daxil olub: 15.04.2024